

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

İlkbahar 2024, Y.16, S.30, s.381-401

Osmanlı Kudüsü'nde Kale Müessesesi ve Görevlileri *Castle Institution and Officials in Ottoman Jerusalem*

DOI: 10.38155/ksbd.1420039

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
15.01.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
07.05.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.06.2024

**KARADENİZ SOSYAL
BİLİMLER DERGİSİ**

Dr. Öğr. Üyesi Gülcan Avcı GÜNEŞ
Bartın Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
agunes@bartin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5280-5834

Etik Kurul Beyanı: Bu çalışmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir

Öz

Tarihi Osmanlı öncesine uzanan Kudüs kalesinin Osmanlı dönemindeki işleyişi gözden kaçan bir husus olmuştur. Kale, fiziki görünümü ile Kudüs'e bir ortaçağ şehri görünümü vermektedir. Bunda yaşanan savaşların rolü vardır. Osmanlı döneminde daha çok isyanlarda gündeme gelen kale mümkün mertebe sükûneti tesis etmeyi sağlamıştır. Bu makalenin amacı söz konusu muhafazayı sağlayan kale ve kale görevlilerine odaklanarak XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla muhtelif arşiv kaynaklarına temas ederek daha geniş perspektifli araştırmalara kapı aralamaktır. Buradan hareketle ifade etmek gerekir ki Kudüs kalesi hem merkezden gelen kapı kullarından hem de yerel halktan görevlendirilen yerli kulu muvazzaflarından oluşmaktaydı ve bunların hepsi Kudüs kale dizdarının komutası altındaydı. Kudüs kalesi, isyanlarda isyancıların çoğunlukla şehri ele geçirmek adına odağa aldıkları ilk mekân olmuştur. İsyancıların bazısında bizzat kale görevlileri de yer almış ve şehir halkının desteğini alarak Kudüs yönetimini ele geçirmişlerdir. Bu nedenle başta dizdar olmak üzere kale görevlilerinin seçimi büyük önem arz etmekteydi. Dizdar şehir muhafazasının yanı sıra, yüksek gelirli vakıfların hasılatlarını toplamak için neferleri vakıf mütevellisinin hizmetine vermekle görevliydi. Ayrıca asayiş bozan durumlarda şehrin önde gelenleri ve yöneticileriyle işbirliği yaparak sorunların çözümüne çalışırdı. Makalede kale görevlileri ve Kudüs kalesinin işleyişi ile ilgili sorulara arşiv materyalleriyle cevaplar bulunmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kudüs, Kale, Dizdar, Mustahfizan.

Abstract

The functioning of the Jerusalem castle, which dates back to the pre-Ottoman era, has been an ignoring issue. The castle gives Jerusalem a medieval city image with its physical appearance. Wars were effective in this. The castle, which blooms in rebellions during the Ottoman period, provided quietness. The aim is to focus on fortresses and staff responsible for guarding, using various archival sources of 15th-19th centuries to lead the broader perspective studies. So it can be said that the castle staff consisted of both the gate servants from the center and the local servants from the local people who were all under the command of the castle master. The Jerusalem castle was mostly the first place that the rebels focused on to seize the city. Castle officials joined some rebellions and they capture the administration with the citizens. So, the selection of the castle officials, especially the dizdar was important. Dizdar was to make soldiers help the waqf trustees to collect of revenues of high-income foundations, as well as the city preservation. Also he would perform for public order with the leaders and administrators. In the paper, by archival materials, it was tried to find answers to the questions about castle guys and castle running.

Keywords: Ottoman, Jerusalem, Castle, Dizdar, Guards

Giriş

Kudüs Kalesinin Tarihçesi

Kale, tarihin erken dönemlerinden beri görülen bir yapı çeşididir. Savaş teknolojisi, askerlik ve savaş usullerindeki değişime ve ihtiyaca göre savunma amacıyla ihdas edilen kale teşkilatını hem fiziki yapı hem de donanım olarak ele almak mümkündür.

Öncelikle fiziki yapısı düşünüldüğünde kalenin net olarak neyi ifade ettiğini anlamak gerekir: Günümüz Türkçesinde tahkim edilmiş muhtelif yapılara kale denildiğinden, kalenin kimi zaman bu yapıya benzeyen hisar, sur gibi terimlerden ayrı düşünülmesi gerektiği belirtilmiştir (Eyice, 2001: 234). Türk-Osmanlı mimari ıstılahı olarak savunma amaçlı belirli bir alana yapılan, mazgallar ve kulelerden müteşekkil, yüksek ve muhkem duvarlardan oluşan yapılara, umumi bir tanımlama olarak *kale* denilmiştir. Buradan hareketle Osmanlı kalesi söz konusu olduğunda genel bir kavramdan söz edildiği unutulmaksızın aşağıdaki kale tiplerinden birinin veya birkaçının özelliklerinin bir kalede görülebileceği söylenebilir (Öztürk, 2009: 35)

- I) Sınırlı askeri barındıran karakol kaleleri ve palankalar.
- II) Belirli aralıklara yapılan hem savunma hem de konaklama hizmeti gören ribat.
- III) Feodal beyin şahsi hayatını sürdürdüğü şatolar. Bunlar Türkçe’de hisar kavramıyla da ifade edilmektedir.
- IV) Halkın sığındığı geleneksel tipteki kaleler. Bunlar şehir yakınında veya bir ikamet alanında inşa edilmiştir.
- V) Şehrin sadece askeri garnizonu olarak değil, bunun yanında konutların yer alıp ve ticari faaliyetlerin de sürdürüldüğü, şehrin yönetim birimlerinin de içerisinde bulunduğu kapsamlı kaleler. Şehir, surlarıyla bütünlük olduğundan surlar da kaleye dâhil olarak düşünülür.

Yukarıda yapılan beşli tasnif temel alınarak Kudüs kalesinin ayırt edici unsurlarının hangileri olduğu hakkında düşünüldüğünde IV. ve V. tasvirlerle mutabık bir görünüm arz ettiği söylenmelidir.¹ Osmanlı kalelerinde genel olarak kale muhafızları kale/sur kulelerinin içinde veya kalenin içinde ayrı binalarda yaşar, kumandan konutu da kale içinde yer alırdı. Kimi zaman kale kulelerinden birinde veya ayrı bir yapı olarak ibadet mekânı yapılırdı. Ayrıca kalenin ambarları, koğuşları ve su tedariki için kuyu veya sarnıçları vardı. Bazen bu ihtiyacı karşılamak için kale dışında bulunan bir kaynağa ulaşan gizli bir yol bulunurdu. Tünel şeklinde

¹ Kudüs kalesinin arşiv kaynaklarında zaman zaman iç kale kısmından söz edildiğini hatırlamak gerekir. Bkz. AE.SMST.III-28-1958, 20 Zilkade 1171/26 Temmuz 1758.

yapılan bu yolun amacı uzun kuşatmalara daha fazla dayanabilmek için su tedarikine alternatif üretmekti (Eyice, 2001: 235)

Kudüs kalesinin IV. ve V. tasvirlerle uyum sağlamasını şehir inşanın tarihsel kökenlerinde bulmak mümkündür. Hz. Davud bütün İsrail'e kral olduğunda, Kudüs'e hâkim olan Yebusîler'e karşı harekete geçip Sion Hisarı olarak tasvir edilen yeri almıştı. Yebusîler'in Zion (Sion) hisarı diye isimlendirdikleri yeri imar ederek dinî bir merkez haline getirmek istemiş, oğlu Hz. Süleyman ise Kudüs'ün çevresine duvar çektirerek şehir tahkimatını arttırmıştı (Harman, 2002: 325).

2000 yılı aşkın ömrüyle Kudüs kalesi, şehrin topografyasındaki en önemli simge yapılardan biridir. Babu'l-Halil'in (Yafa Kapısı) hemen güneyinde, Eski Şehir diye adlandırılan sur içinin batı girişinde yer almaktadır. 1930'lar ve 1940'lar boyunca yapılan kapsamlı arkeolojik kazılar İslam ve Ortaçağ askeri mimarisinin dikkate değer bir örneği olan bir kaleyi ortaya çıkardı. Buna göre Kudüs kalesinin planı, altı büyük kuleyi bir iç avlu etrafında birbirine bağlayan perde duvarlardan oluşan düzensiz bir dikdörtgen şeklindedir. Tüm kale bir hendekle çevrilidir. Ana gövdesi XII. yüzyılda yerleştirilmiş olan kale, Osmanlı hâkimiyetindeki serüvenine dek birçok yapısal ilave ve değişiklikler geçirdi. Memluk sultanı en-Nasır Muhammed tarafından 1310 yılında Helenistik, Roma, Erken İslam, Haçlı ve Eyyubi yapısı üzerine eklemeler yapıldı. Daha sonra ise Osmanlı döneminde önemli bir inşa faaliyetine sahne oldu (Hawari, 2010: 495-497).

Şehrin Osmanlı yönetimine geçişinden sonra kale ve çevresindeki şehir surlarının inşasıyla güvenlik tekrar sağlandı (Ze'evi, 2000: 4). Sur içinde mevcut Müslüman, Hristiyan ve Yahudi mahallerinin korunduğu, özellikle surlara yakın yerlere yeni gelen Müslümanların yerleştikleri görülmektedir. Yapılan tahrirlerle tespit edilen rakamlar XVI. yüzyılda burada da bir nüfus artışını kanıtlamaktadır². Mahallelerin birbirine bitişerek geliştiği Kudüs'te, Kanuni Sultan Süleyman'ın imar ve inşa faaliyetleri dikkat çekicidir. Bunun yanında Kanuni Sultan Süleyman'ın tamiratında kitabenin bile Memluk kimliğini muhafaza edecek şekilde korunması iktidar değişikliğinin pürüzsüzlüğüne işaret olarak değerlendirilmektedir (Nicolle, 2019: 24).

Kalenin yeniden inşası veya ilavelerle değiştirilmesi ihtiyaca göre gerçekleşmekteydi. Eylül 1531 tarihli bir sicil kaydından Kudüs kale hendeği boyunca uzanan cadde tarafındaki müstahkem duvarların taşlarının eksik ve harcının kalitesiz olduğunu öğreniyoruz. Yapılan keşif

² Kudüs nüfusu ve mahalleri için bkz. Güneş, 2017.

sonucunda şehir mimarları çok fazla kum kullanıldığını saptamış ve kireç içeriği daha yüksek bir harcın kullanılmasını tavsiye etmişlerdi (Nicolle, 2019: 24).

Kalenin etrafındaki surlarla beraber bir güvenlik unsuru olarak tebarüzü, kalede istihdam edilecek görevlilerin niteliği ve niceliğinden başka, teçhizat ve planını da etkilemekteydi. Kudüs'ün dağlık bir yapıya sahip olması, etrafının bedeviler için uygun bir konaklama yeri olması sonucunu doğurmuştu. Bu sebeple özellikle Kudüs'e giden hacıların güvenlik ihtiyacı, kalenin önemsenmesi için çok geçerli bir sebepti (Bahit, 2017: 89). Aşağıda tafsilatlı bir biçimde inceleneceği üzere kale gerek Memluk gerekse Osmanlı dönemlerinde isyanların ve bedevi saldırılarının hedefi durumundaydı. Osmanlılar kale savunmasını sağlam tutmanın yanı sıra bedevi şeyhleriyle yerel diplomasi ağı geliştirerek, surre alaylarıyla da yağmacı adaveti çözmeye çalışmaktaydı (Dolu, 2020: 73-74). Örneğin Urban surreleri ve çeşitli yiyecek tahsisatları dışında hilat giydirme ve nişan verme de bedevî saldırılarından emin olmak için başvurulan yollardandı (Faroqhi, 2008: 71-72).

Yukarıdaki tasvirleri daha iyi anlamak adına, 1821 yılına ait kadı defterine kaydedilen Kudüs kalesi tamir keşif raporlarına bakmak faydalı olabilir. Raporda kalenin dört ayrı burcundan söz edilmiştir. Bunlardan biri Davud burcuydu. Burçta bulunan iki kapının inşası, yer döşemesinin ve bir tabyanın yapılması, iç sıvaların tamir edilmesi istenmişti. Bir diğer burç da kule tarafında bulunmaktaydı ve bunun da kapısının yenilenmesi gerektiği kaydedilmişti. Doğu tarafında yer alan burcun ise tamire ihtiyaç duyduğu ve avlusundaki odanın da elden geçirilmesi gerektiği belirtilmişti. Bir diğer burç ise kale camiinin burcuydu ve hem cami, hem de yakınında bulunan tophane keşif raporunda yer almıştı. İsmine rastlanan bir diğer burç ise Şaban burcu idi (Çakmak, 2020: 220-223).

Rapordan Kudüs kalesinin birçok kapısının olduğu görülmektedir. Bu bilgiyi rapordaki şehri çevreleyen surların tamirine ilişkin istekle birleştirdiğimizde, Kudüs surlarının kalenin bir cüzü olarak tanımlandığı ortaya çıkmaktadır. Kudüs kalesinin geniş bir alanı kapsayacak bir yapı olduğunu içerisinde muhtelif odaların bulunmasından da anlamak mümkündür ki bunların bir kısmı kale kapılarında, cephane üstünde bulunmakta, diğerleri ise asker odaları olarak geçmekteydi. Bunun yanı sıra büyük kale olarak tanımlanabilecek Kudüs kalesinin içerisinde küçük kale olarak tanımlayabileceğimiz kaleler bulunmaktaydı. Bu minvalde kale bahçesinde bulunan top kalesinin yeniden inşa edilmesinin istenmiş olması dikkat çekicidir (Çakmak, 2020: 220-223). Zira kuşatma yaşayan Osmanlı kalelerinden düşman üzerine gülle atılması, orta hisar alınsa bile iç kalenin düşmemesi için top kullanılması XV. yüzyıldan beri geçerli bir uygulamaydı (Uzunçarşılı, 1988b: 37, 45).

Osmanlı Kudüsü'nde İsyân ve Kale

Kale, şehrin siyasi çehresinde önemli rol oynayan bir güç ve hükümet merkeziydi. Bu nedenle XX. yüzyılın başlarına kadar Kudüs şehrinin sosyal hayatını önemli derecede etkilemiştir (Hawari, 2010: 90). Osmanlı Kudüsü'ndeki isyanlara bakıldığında, şehir isyanları direncinin kalenin stratejik yerlerinin ele geçirilmesi veya kale muhafızlarının desteğinin alınmasıyla sağlandığı anlaşılmaktadır (Çakmak, 2020: 220-223). Bu sebeple Osmanlılar, Kudüs'ün önceki hakimi Memluk sultanları gibi bedevîleri, kale ve kuyu muhafazası, suculuk gibi vazifelere binaen gönderdiği paralar ve hediyelerle tehdit olmaktan çıkarmaya çalıştı. Buna ilaveten önemli geçit ve yollarda, özellikle hac yolundaki gibi kale silsilesi görünümünde derbent kategorisinde tahkimat yaptı. Aslında bunların çoğu Memluk döneminden kalma idi. Ayrıca köylüleri de derbentçi olarak vazifelendirdi. Bazı kaleler ise hac kervanlarını vurmak isteyen Arap aşiretlerinin sığınağı haline geldiği için, buraları yıktırma gibi önlemler aldı (Orhonlu, 1990: 25-26).

Osmanlı Kudüsü'nde kaynakların işaret ettiği ilk büyük çaplı yerli isyan 1703 yılında gerçekleşmiştir. Literatürde nakîbu'l-eşrâf ayaklanması olarak zikredilen ayaklanmanın önderliğini Kudüs'ün önde gelen ailelerinden Hüseyinler üstlenmişti. Ailenin itibarı hem Hz. Peygamber'e dayanması hem de Kudüs uleması arasında önemli isimler yetiştirmiş olmasındandı. Bu nedenle Osmanlı merkezi yönetiminin yerel dengeler içerisinde gözettiği ve desteklediği ailelerdendi. Ancak sancaktaki bazı idari aksaklıklar, bu aileden şehrin nakîbu'l-eşrâfî olarak görev yapan Muhammed b. Mustafa el-Vefaî el-Hüseyinî'nin önderliğinde bir isyanı tetikledi. Söz konusu aksaklıkların başında sancakbeyi Muhammed Paşa'nın halka usulsüz vergi yüklemesi geliyordu. El-Hüseyinî tek başına değildi. Kudüs önde gelen isimlerini ikna etmişti. Bunlardan biri Kudüs kadısıydı. Kudüs kadısı 1703 yılında Mescid-i Aksa'da, sancakbeyinin halktan usulsüz vergi talebini ve bunun bir zulüm haline gelmesini ağır şekilde eleştiren bir vaaz verdi. Mescid-i Aksa'da Cuma namazı için bir araya gelmiş insanlar, isyan için yeterli sayıda toplanmış muhaliflere dönüştü. Ayaklanmalarını menfi etkileyecek ne bir soğuk vardı ne de bunaltıcı bir yaz harareti. Üstelik sancakbeyi de Nablus'taydı. İsyân başladıktan sonra Kudüs kalesindeki hapishanede bulunan mahkûmlar serbest bırakıldı. Böylece şehir güvenliğini sağlamak için alıkonulan insanlar isyancıların arasına karıştı. Kudüs, el-Hüseyinî'nin yönettiği ve Osmanlılara karşı kalesinde savunma yapması gereken bir isyan şehrine dönüşmüştü. Şehrin Osmanlı hâkimiyetine istirdadı 1705 yılının Kasım ayını bulacaktı (Şimşek, 2019: 45-46).

1731 yılında zuhur eden bir başka isyanda *yerliyân* denilen bir başka kesim etkili oldu. Bu tabir kale muhafazasında istihdam edilen yerli kulları için kullanılmaktaydı. Bazı önemli kalelerde yerli kulları arasında yerli kulu yeniçeriler (merkez yeniçeri ocağına mensup odalı yeniçerilerden ayrı olarak), yerli kulu cebeciler ve topçular bulunmaktaydı.³ Osmanlı askeri bürokrasisi içerisinde Kudüs emsali taşra şehirlerinde bu birliklerin, merkezden sevk edilen ve zaman zaman ihtiyaç halinde taşradan çağırılan kapı kulu halkından daha etkin olduğu düşünülebilir (Gezer, 200: 30). Zira Kudüs yerliyânı şehir ahalisinin desteğiyle kaleyi ele geçirip merkezi otoriteyi karşılıklarına aldıklarında, Kudüs'te bulunan yeniçerilerin yapabildiği tek şey İstanbul'dan kendilerini destekleyen bir ferman talebi olmuştu (Çakmak, 2020: xxi).

İsyankâr Arap aşiretlerinin yarattığı tehlike karşısında Osmanlı idaresi ise, çeşitli terakkiler vermek suretiyle bölgedeki ehl-i örf taifesini motive etmeye ve mücadele için teşvik etmeye çalışıyordu. Ancak asiler, özellikle onların tımar ve zeametlerine dokunmamaya özen göstererek yerel kuvvetleri bertaraf etmeyi öğrenmişlerdi. Bu durumda, yukarıda görüldüğü gibi İstanbul'dan yardım istenmesi tek seçenek olarak beliriyordu. Görevini yapmayan ehl-i örf taifesi için merkezin tavrı ise fermanlar göndererek ihmali olanların ellerindeki tımarların alınacağını bildirmek ve bu işe birini memur etmek olarak belgelere yansımaktadır (Öksüz, 2016: 9-10).

Kudüs isyanları nedeniyle şehir kalesinin gündem olmasına neden hadiselerden bir diğeri 1821 isyanıdır. Bu yıl Rumlar tarafından gerçekleştirilen Mora adasındaki ayaklanmanın başta Kudüs'teki Rûm Ortodoks cemaati olmak üzere şehrin gayrimüslimlerini benzer bir harekete sevk edebileceği düşünüldü. Bu yıl içerisinde merkezden Kudüs'e gönderilen emirlerden kadı defterlerine kaydedilenlerden bazıları Rumlara karşı teyakkuzda bulunulması gerektiğini bildirmekteydi. Bu çerçevede alınması gereken ilk tedbir Kudüs kalesinin tamir edilmesiydi (Çakmak, 2020: 30). Benzer tedbirlerle isyan çıkması engellenmiş oldu (el-Aselî, 2002: 335).

Her türlü teşvik ve tehditlere rağmen güvenlik probleminin, özellikle Bedevî isyanlarının, tam olarak ortadan kaldırılamamasının sebebini bazı Osmanlı belgeleri yerel Arap şeyhleri arasındaki devamlı mücadele ve buna kayıtsız kalan ve merkezi doğru bilgilendirmeyen yerel idareciler olarak yansıtmaktadır. Hatta zaman zaman gazi beylerin merkezden görevlendirilmesiyle sorun çözülmeye çalışılmıştır. Ancak kimi modern araştırmacılar durumu,

³ Odalı yeniçeriler ile yerli kulu yeniçeriler arasında fark gözetildiğini gösteren, teşrifata dair uygulamalar da bulunmaktadır. Örneğin kalede kışlaları olan yeniçerilerin maaşları İstanbul'daki gibi kese içinde verilirken, yerli kulu yeniçerilerininki sergi döşenerek verilmekteydi (Uzunçarşılı, 1988b: 3,330).

bölgeye gönderilen askerî gücün yetersizliği, yerleşik nüfusun dağılık oluşu ve bedevilerin ezici şekilde teçhizatlı oluşu ile açıklamaktalar (Öksüz, 2016: 11-12).

İsyanlara karşı kalenin tahkimi, çevreden bölgeye ilave kuvvet sevki gibi önlemlere rağmen şehrin ve kalenin düştüğü ve isyancıların, özellikle ağır vergiler sebebiyle bunalmış şehir halkını yanlarına alarak Osmanlı idaresini dize getirdikleri de oluyordu. XIX. yüzyıl başına ait olan bir belge böyle bir olaya dairdir: Kudüs, Nablus ve Şam Valisi olan Mustafa Paşa vergi hasılatının yeterli olmaması nedeniyle Kudüs mütesellimliği görevinden aldığı İsmail Bey'in yerine, 1825 yılında Hacı Osman Paşa'yı atadı. Kudüs köylüleri vergi vermeye yanaşmadığından Mustafa Paşa yeni mütesellim ile birlikte Kudüs'e asker göndermişse de vergi tahsildarları köylüler tarafından kovuldu. Akabinde 5000 askerden oluşan bir askeri birlik toplayarak Kudüs şehir sınırına dayandı. Ancak Kudüs yakınındaki köylerden vergi tahsili yapıldıysa da Beytüllahim'de ayaklanma baş gösterdi. Gelişen hadiseler neticesinde Hacı Osman Ağa, Şam Valisi Mustafa Paşa'dan yardım talebinde bulduysa da vali, hac yolculuğunda olduğundan, yardım gönderemedi ve isyanın bastırılmasını istedi. Mütesellim Hacı Osman Ağa Kudüs kalesinde on bir asker bırakarak bu görevi yerine getirmek üzere Beytüllahim'e yöneldi. Bu durum Kudüs halkı için kaçırılmaz bir fırsattı, değerlendirildi. Silahlananlar tarafından Kudüs kalesinde bırakılan on bir asker hapsedilerek şehir ele geçirildi. Kudüs ahali tarafından isyancılara verilen destek gittikçe büyüyordu. Neticede Hacı Osman Paşa'yı şehre sokmama kararı alındı.

İsimlerine iliştirilen mesleki tanımlamalardan 1825 isyanının en önemli aktörlerinin Kudüs kalesi birliklerinden olduğu anlaşılmaktadır: Cebecibaşı Yusuf Ağa el-Câûnî ve Kudüs kalesi dizdarı Ahmed Ağa el-Aselî. Şehrin yöneticisi konumuna gelen bu iki kale görevlisi 1825 isyanında merkezi ve yerel yönetimin yanında değil, vergilerden bitap düşmüş Kudüslü köylülerin yanında yer almıştı. Neticede şehrin yeni yöneticileri olan Cebecibaşı Yusuf Ağa ve Ahmed Ağa köylülerin vergilerine muafiyet tanıdı ve gayrimüslim cizye vergisine de hemen indirim getirdi (Çakmak, 2020: 30). 1825 İsyânında şehrin yönetimini deruhte eden Cebecibaşı Yusuf Ağa'nın Câûnî ve Ahmed Ağa'nın da el-Aselî ailesinden olduğu göz önüne alındığında, ayaklanmanın Kudüs yerli askerleri tarafından organize edildiği söylenebilir. Görülüyor ki el-Aselî ailesi Kudüs kale dizdarlığını XVIII. yüzyıldan itibaren elinde bulundurmuş ve yüz yıl kadar bu mevkide kalmayı başarmıştır (Hawari, 2000: 499).

Kale görevlilerinin merkezin emrinden çıktığı hatta ona muhalif hareket ettiği bir başka örneği belgelerden öğreniyoruz: Hristiyan hacılarından Kudüs'e varmalarına kadar Osmanlı Devleti adına alınan bazı vergiler vardı ve Fendekiyye ve Nablus gibi bazı kasabalarda bunun

için duraklar hazırlanmıştı. Hacılara, devletin vergi duraklarına takılmadan, daha uygun vergi ödeyerek, daha kestirme yollardan Kudüs'e gitmelerini temin edeceklerini vaad eden bazı görevliler, hacıların konakladıkları yerlerde hanlara gidip hacılarıyla anlaşılıyorlardı. Bunun üzerine, gafar denilen bu vergiyi kendileri alıp hacıları yönlendirenlerin Kudüs kalesindeki bazı hisarerleri ve Şam'daki yeniçeriler olduğu ve bu şekilde hazinenin hac gelirinin azalmasına sebep oldukları merkeze bildirildi ve önlem alınmaya çalışıldı (Öksüz, 2016: 86-87).

Kale Görevlileri

Bazı Kale Görevlileri ve Mustahfızân

Kudüs, kalesinde bulunan seyfiye gruplarının taksimini mevâciblerinin kaydedildiği defterlerden öğrenmek mümkündür. Bu defterlere yeniçerilerin atik, şütürban, haseki cemaatleri ve bölükleri, bu bölüklerin ağaları ve serbölükleri, neferleri isimleri ve yevmiyelerini gösterecek şekilde kaydedilmiştir (MAD.d.17205, Zilhicce 1160/1 Ocak 1748). 6 Şevval 1132/11 Ağustos 1720 tarihli yeniçeri mevâcip defterinde Kudüs kalesinde 170 yeniçerinin olduğu kayıtlıdır (MAD. d. 5557: 520-521). XVIII. yüzyılın sonunda, 1798-99 yılında, tutulduğu anlaşılan cebeci mevâcip defterinde ise 94 cebecinin kaydına rastlanmaktadır (KK. d. 4823: 146-147).⁴

937/1531 tarihli tapu tahrir defterinde Meğâribe mahallesi nüfusu içinde 1 nâib-i kal'a⁵ kaydına tesadüf edilmektedir (TT-1015, 189a). 952/1545 tarihli tapu tahrir defterinde ise cundiyyân denilen muhtemelen Memluk bakiyesi olan askerler⁶ yer almaktadır (TT-289, 10; Güneş, 2014, 82).

Bunun yanı sıra şer'îye sicillerinden de bu nevi bilgileri elde etmek mümkündür. Buna göre, 952/1545 yılında Kudüs kalesinde 16 yeniçeri, şehir kapılarında görevli 12 asker (*bevâb*), 10 asker şehirdeki muhtelif onarım ve idari işlerden sorumluydu. Ayrıca kalede 5 topçu, 1 gardiyan, 1 marangoz, 1 fırıncı, 1 hendek ve 1 su görevlisi bulunmaktaydı. Garnizondan sorumlu kale görevlisi *dîzdâr* idi. Onun vekili olarak *kethüdâ* görev yapardı. Ayrıca 1 kâtip ve kale camiinde görevlendirilen imam ve müezzin vardı. 952/1545 yılında Kudüs kalesi garnizonunda tüm bu sayılanlar haricinde bulunan diğer askerlerle birlikte toplam 104 asker bulunmaktaydı. 961/1554'te bu sayı 92 idi.

⁴ Uzunçarşılı "deFTER-i mevâcib-i cebeciyân-ı dergâh-ı âlî der muhafaza-i kal'a-i Kuds der vâcib-i masar sene 1225" başlığı altında yerli kulları haricinde 53 nefer cebeciden bahs etmektedir (1988b: 15, 20).

⁵ 'Alâ veled-i İzzeddin

⁶ Abdullah b. Hâtem Cundî, Halil b. Hâtem Cundî

Siciller haricinde Kudüs kale personeli hakkında bilgi veren bir diğer kaynak Evliya Çelebi'nin meşhur eseridir. O, 1082/1672 yılında kalede 200 asker olduğunu aktarmıştır. Kale görevlilerinin sayısı çeşitli nedenlere binaen değişebilmekteydi. Örneğin Zahir Ömer ez-Zaydanî gibi dâhili veya Napolyon Bonapart misali hârici tehlikeler baş gösterdiğinde, kale görevlilerinin sayısına takviye yapılmaktaydı. Nitekim 1198/1784 yılında kalede 440 asker hizmet etmekteydi. 1820'li yılların başında Kudüs'ü ziyaret eden Alman bir hacı, 100 Arnavut kale muhafızının Kudüs kalesinde görevlendirildiğini not etmiştir. Grek bir rahibin 1241/1825 yılı için kale görevlileri için verdiği sayı ise 60'tan ibarettir (Hawari, 2000: 500-501).

Sicillerin bahsettiği kale vazifelerinden biri de kale musluğu sâkîliği idi. Kudüs kadısı Muslu, saka mukaddemi, Akka mekrbaşı ve kale musluğu sakası olan Hüseyin'in vefatını merkeze bildirince söz konusu görevlerin üç oğlu arasında paylaşılması istendi. Böylece üç vazife oğulları İbrahim, Yusuf ve Hicazi arasında taksim edildi (KŞS 182, 22/b1, Evâhir-i Şaban 1090/Ekim 1679).

Kudüs kalesinde seyfi bir hizmet görmek, şehir olarak Kudüs'ün muhtelif işlerine merkezden gelen hükümlerle görevlendirmelerle ortaya çıkmaktaydı. Örneğin Kanuni döneminde, şehrin surları tamir ettirilirken, kale dizdarına gönderilen bir hükümle hisarerlerinin görevlendirildiğini görüyoruz (Öksüz, 2016: 112). Yine Şam beylerbeyine ve Kudüs beyine gönderilen bir hükümde, XVI. yüzyılda tesis edilen, Kudüs şehrinin en büyük bütçeli vakıflarından biri olan Haseki Hürrem Sultan evkafı için istihdam edilmek üzere yeterli sayıda yeniçeri ve hisarerinin görevlendirilmesi istenmişti. İstihdam edileceklerin maslahat icabı nerelerde görevlendirileceğine evkafın mütevellisi olan Osman Ağa karar vereceğinden, muhtemelen onun direktifleriyle iş göreceklendir. Burada akla ilk gelen Kudüs'ün birçok köyünden varidatı bulunan Haseki Sultan evkafına ait gelirlerin toplanmasında yardımcı olmalarıdır (A. {DVNSMHHM.d. 26-783, 1 Receb 982/17 Ekim 1574). Bir başka belge ise imaretin hizmetleri için yeterli sayıda yeniçeri istihdamının Şam beylerbeyinden istendiğine dairdir (A. {DVNSMHHM.d. 36-380, 23 Muharrem 987/22 Mart 1579). 1588 Ocak ayında ise vakıf mütevellisi bu kez İstanbul'a birini gönderip evkafın hizmeti için Kudüs mustahfizlarından on nefer verilmesinin eskiden beri süregelen bir uygulama olduğu hatırlatarak, şimdiki halde verilmediğini bildirdi. Bunun üzerine gelen emir, eğer belirtildiği gibi eski bir uygulama mevcutsa ona uyulması ve on neferin gönderilmesi yönünde oldu (A. {DVNSMHHM.d. 62-383, 18 Safer 996/18 Ocak 1588).

Mustahfiz tabiri Ortaçağ İslâm tarihi kaynaklarında, kale kumandanını ve emrindeki askerleri ifade ediyordu. Osmanlılar, mustahfizânı dizdarın emrindeki askerler için kullanmıştır. Resmî kayıtlarda, toplum asayiş ve emniyetini teminle mükellef olanların yanı sıra, sınır kalelerinde hücumlara karşı koruma sağlayan askerler için mustahfiz tanımlamasını görüyoruz. Ayrıca “merdân-ı kal'a, kale erenleri, kale erleri, hisar erleri” ıstılahlarına rastlamak

mümkündür. Osmanlı devleti zaman içerisinde büyüyünce XVI. yüzyıldan itibaren kale mustahfızlığında kalenin bulunduğu şehrin insanlarından hizmete alınan yerli kulların yanı sıra yeniçerilerin de hizmet ettikleri müşahede edilmektedir. Kalede muhafız olarak görevlendirilen yeniçerilere ilk zamanlar nöbetçi denirken sonrasında yamak tabiri kullanılmıştır. Yeniçerileri mustahfızanını yerli kullardan ayırt etmek için odalı yeniçeri de denilmiştir (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Komisyonu, 2006: 109).

Mustahfızlık, tıpkı diğer birçok beratlı vazife gibi, isteğe bağlı bırakılabiliyordu. Örneğin Kudüs iç kale mustahfızân cemaatinden Musa Abdulhadi'nin kendi rızasıyla görevi bıraktığından vazifenin Mehmed Mustafa'ya tevcihine karar verildi (AE.SMST.III-28-1958, 20 Zilkade 1171/26 Temmuz 1758). Rızayla görevden el çekme (*kasr-ı yed*) bazen bir sebebe dayandırılıyordu. Örneğin Kudüs dizdarı Fazluddin, sunmuş olduğu arzda Halil Ali'nin görevi yerine getiremeyecek denli aciz olmasını *kasr-ı yede* sebep göstermişti (İE.AS.44-3997, 25 Zilhicce 1112/2 Haziran 1701). Bu nevi görev bırakmaların ve yeni görevlendirmelerin sık sık meydana geldiği düşünülebilir. Bunun dışında mustahfızlık dizdarın emri altında ve ondan aşağı bir vazife olduğundan, arz akçası adı altında bir kazancı alan dizdarın teklifiyle atanmaya imkan veren veya onun bulduğu bahanelerle ve iftiralarla azle de yol açabilen bir pozisyondu (Güler, 1993: 395-401).

Kudüs kale mustahfızanının mevâcibleri⁷ eskiden beri süregelen teamüle göre mîrî aklâmına dahil olan Kudüs'ün çeşitli köy ve mezralarından karşılanmaktaydı. Bu gelirleri kale mustahfızları zabt ve tasarruf ederdi. Ancak zaman zaman vakf-ı mîrînin arazisine dâhil edildiği, edilmeye çalışıldığı olurdu. Bu nevi durumlarda arşive ve eski yazışmalara bakılarak durum anlaşılmaya ve çözülmeye çalışılırdı (KŞS 182, 30/b2-a1, 23 Şaban 1091/18 Eylül 1680).⁸

Kudüs kalesi mustahfızlarının şehrin sosyal yaşantısı içinde olduklarını belgelerden anlıyoruz. Örneğin kale nâibi Şerefüddin b. Muhammed, pamuk ticaretiyle ilgili bir davada alacaklı olarak mahkemeye başvurdu (Güneş, 2017: 323). Cafer b. Abdullah adlı yeniçeri ise, Meğâribe mahallesinde kurduğu zürri vakıfla bu mahalledeki bir evin gelirini Kubbetu's-Sahra'ya bağladı (Güneş, 2017: 225).

⁷ Mevâcib defterlerinin nasıl tutulduğuna ilişkin bir örnek için bkz. Kılıç, 2012: 89-94.

⁸ Mevâcib kaleden kaleye farklılık göstermektedir. 1378 akçadan 20bin akçaya kadar değiştiği görülmüştür. Bkz. Batmaz, 1996: 4.

Dizdar

Osmanlı resmî kayıtlarında rastlanan bu müessesenin Osmanlı öncesi durumuna dair pek bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte gerek Osmanlı kalelerinde ve gerekse diğer Müslüman devletlerde kale ile ilgili işlerin mesulü ve kale neferlerinin kumandanı olduğu anlaşılmaktadır.⁹ Ayrıca Osmanlı arşivlerinin verileri, kalenin hapisane, devletin ve şehir tüccarının değerli eşya ve paraların saklandığı bir nevi kasa işlevi gördüğünü, kalelerde barut depolarının ve cephaneliklerin mevcudiyetini göstermektedir. Bu da dizdarların görev ve sorumluluklarını oldukça çeşitlendirmekte ve arttırmaktaydı. Bunların yanında sınır boylarında bulunan yerleşim yerlerinde ve isyan baş gösteren şehirlerde kalelerin muhafazası dizdarın başlıca görevlerindendi. Kaleye getirilen cephane dizdara emanet edilirdi. Dizdarlar tıpkı imparatorluğun diğer askerî sınıfı gibi berât-ı hümayûn ile atanırdı. Farklı sancakların şer'iyeye sicillerindeki berât örneklerinin işaret ettiği üzere, bu göreve Kapıkulu ocaklarının yeniçeri, cebeci, sipahi gibi bölüklerinden olanlar seçilirdi. Bir dizdarın yerine yenisinin atanması çoğunlukla ölüm sebebiyle olurdu. Buradan dizdarlarının görevlerini uzun süre devam ettiren yaşlı ve tecrübeli kişiler arasından seçildikleri anlaşılmaktadır (Oğuzoğlu, 1994: 481). Nitekim Kudüs dizdarı Hüseyin hizmet yılı elli yılı bulduğundan şehrin sâlih ve âlim kişileri onun terakkisini istemiş, gelen berat ile bu gerçekleşmişti (KŞS 81, 41/a1, Cemaziyelevvel 1013/Eylül 1604).

Ayrıca azillerin gerçekleşmemesi, ataması yapılan dizdarların görevlerini çok iyi bir şekilde ifa ettiklerine yorumlanabilir. Hizmet ettiği kazanın kadı, sancak beyi ve beylerbeyine karşı sorumlu olan dizdarın maiyetinde ona yardımcı mesabesinde bulunan kethüdânın yanı sıra bölükbaşı, kale erleri ve şehir surlarında muvazzaf kapıcılar (bevâb) bulunmaktaydı. Bunlar haricinde, kale imamı ve müezzini, topçu, nöbetçi, terzi, demirci, marangoz gibi muhtelif becerilere sahip görevliler de emrinde bulunurdu. Merkezden Kudüs dizdarına doğrudan emir gönderildiği gibi, kimi zaman beylerbeyi, sancak beyi veya kadılara gönderilen emirlerde verilen müşterek görevlere tabi olmaktadır (Oğuzoğlu, 1994: 481).

⁹ Memluk eyalet teşkilatında Dımaşk kale nakibi sultan tarafından tayin edilir ve Dımaşk nâib-i saltanası ona hükmedemezdi. Kale anahtarını da elinde bulundurur yerel idareciyi bile içkaleye sokmazdı çünkü yerel beylerin isyanından ve kaleyi ve şehri ele geçirme tehlikesinden korkulurdu (Uzunçarşılı, 1988a: 396-398). Benzer şekilde Osmanlı döneminde kale erenleri de dizdarlarıyla beraber doğrudan merkeze bağlı olup diğer otoritelerin nüfuzu altında olmadıklarından sancakbeyi ve beylerbeyi gibi ehl-i örfün maiyetleri kaleye alınmazdı (Akdağ, 1999: 337-338).

Kudüs kalesinde dizdarlık, kale ağalığından ayrı bir görev olmakla birlikte zaman zaman iki vazifeyi aynı kişinin deruhte ettiği görülebiliyordu. Ağa, kaledeki yeniçeri ocağından mesuldü (Hawari, 2000: 501). Dizdar ise kendisinden talep edildiğinde beledi hizmetlerin yerine getirilmesini ve güvenliğin teminini sağlardı. Kudüs'e gönderilen bir hükmün tasvir ettiği bir örnekte şehre gelen suyun yollarının tamire muhtaç olduğu, tamir için gerekli yere gidecek usta ve amelenin yanına iki nefer hisar eri verilmesi istenmişti (A.{DVNSMHHM.d. 22-423, 14 Rebiülahir 981/13 Ağustos 1573). Dizdar, talep edildiği vakit Kudüs sancakbeyi ve kadısıyla işbirliği yapardı. Bu işbirliği sadece kendiyile ilgili olmak zorunda değildi. Kimi zaman âyân-ı vilayetten iş erlerine dek birçok kesimden insanı içine alan bir işbirliği bahis konusu olabilirdi. Kudüs muhafazasına gönderilen yeniçeri, cebeci ve topçulara konaklar tedarik edilerek yerleştirilmeleri, kale anahtarlarının yeniçeri çavuşlarına teslim edilmesi gibi hususlarda şehrin farklı görevlileri bir araya gelirdi ve Kudüs kale dizdarı da üzerine düşeni yapardı (A.{DVNSMHHM.d.115-67, 10 Safer 1118/24 Mayıs 1706).

Dizdarın önemli görevlerinden biri şehir asayişini bozan durumları veya bu minvalde kendisine gelen şikâyetleri değerlendirmektir. Böyle bir değerlendirme neticesinde olmuş olacak ki Kudüs kale dizdarı Süleyman, Kudüs kadısına gitmişti. Üstelik yalnız değildi, yanında muhtemelen durumu ona bildiren Seyyid Abdülkadir bulunuyordu. Seyyid Abdülkadir alelade bir Kudüslü değildi, şehrin önde gelen ve yerel ilişkilerde mühim bir konumda olan, soyunu Hz. Peygambere ulaştıran el-Hüseyinî ailesindendi. Dizdar Süleyman ve Seyyid Abdülkadir, kadı efendiye müracaat ederek, çocuk ve kadınların (*etfâl ü nisâ*) beş vakit namazda Mescid-i Aksa civarında namaz için gelenleri rahatsız ettiğini ve onları engellediğini bildirdi. Bu nedenle harem-i şerifte bu kargaşanın önüne geçecek muvazzaf birini talep ettiler. Göreve getirilecek kişi iyi hizmette bulunacak salih biri olmalıydı. İkilinin yaptığı şikâyetin ve taleplerinin neticesinde merkezden gelen emir, Kudüs kalesi altıncı bölüğünden salih ve mütedeyyin olduğu belirtilen Mehmed b. Hüseyin'in günlük altı akçe ücretlendirilerek bu vazifeye atandığını bildiriyordu (KŞS 81, 13/a2, 29 Muharrem 1008/21 Ağustos 1599).

Kale dizdarının şehir halkının memnun olduğu biri olması, işlerin işleyişi açısından önemli görünmekteydi. Bu yüzden Kudüs dizdarlığı için kimi zaman bu husus özellikle belirtilirdi (AE.SAMD.III. 117-11525, 7 Rebiülahir 1118/19 Temmuz 1706). Halkı rahatsız eden Yafa dizdarının, işi zulüm ve te'addi boyutuna vardığında sürgün cezası alması durumlara tesadüf etmek çok olasıydı (AE.SAMD.III. 140- 13611, 29 Şevval 1137/11 Temmuz 1725). Diğer taraftan, birçok askerî vazifede görülen türden atamayla ilgili sahtekârlıklara, dizdarlık söz konusu olduğunda da rastlanabiliyordu. Örneğin Hamdullah b. Ahmed'in berât ile

Kudüs dizdarı atanmasına rağmen, *hâricden* Fahreddin'in hileyle dizdarlığı alması gibi hadiseler vakiydi. Durum anlaşılınca dizdarlık yeniden Hamdullah'a tevcih edildi (AE.SAMD.III. 161-15816, 11 Rebiülevvel 1135/20 Aralık 1722) Teamüller arasında dizdarın vefatı vukuunda uygun bir oğlu varsa vazifenin ona tevcihi söz konusuydu (AE.SAMD.III.59-5912, 5 Muharrem 1123/23 Şubat 1711)

Kethüdâ

Kalede muhakkak kethüdâ olarak bir görevli bulunurdu. XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı devlet teşkilâtında kethüdâ, "bazı devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı" şeklinde tanımlanabilecek bir anlam kazanmıştır. Veziriazamdan en alt düzeydeki mülkî ve askerî erkândan birçok kişinin söz konusu görevi deruhte eden yardımcıları olmuştur. Seyfiyye mevzu bahis edildiğinde kethüdâ diye tanımlanan görevlilerin Kudüs gibi taşradaki yeniçerilerin başında görev yapan yeniçeri kethüdâları olduğu kabul edilir. Ayrıca taşrada bulunan akıncı beylerinin de kethüdâsı bulunuyor, bu kişi akıncı beyin olmadığı zamanlarda onun vekâletini yürütüyordu (Canatar, 2022: 332-333). Bunlara ilave olarak üçüncü bir kethüdâlık türü, kale muhafızları kethüdâlığı olarak zikredilmeye değer.

Bunun nedeni Kudüs şer'iyeye sicillerinde Habib'in hikâyesinde karşılaşıldığı gibi, kale muhafızları kethüdâlığının yer edinmiş olmasıdır. Habib'in Kudüs kale muhafızları kethüdâlığına atanmasının nedeni kalede bu görevi yerine getiren kimsenin olmayıştıydı (KŞS 182, 57/a2. 15 Cemazeyilevvel 1093/22 Mayıs 1682). Çünkü önceki kethüdâ Ahmed, tüccar olmaya karar vermişti veya bu görevi almadan önce zaten tüccardı. Bu nedenle olsa gerek bir kale kethüdâsının en önemli vazifelerinden sayılan mühimmat ve kale levazımatı hakkında sahip olması gereken bilgi, deneyim ve yetenekten yoksundu. Kale vazifeleri gibi görevler dayanışmaya açıktı ancak başkasının sorumluluğunu yürütmeye kimse razı olmazdı. Stratejik bir mevkideki vazifenin bu şekilde yürütülmesi başka sorunlara ve tehlikelere yol açabileceğinden olacak, merkezden gelen direktifte kale neferlerinin Ahmed'den rahatsız oldukları, *kendüinden râzî* olmadıkları ifade edildi. Bu nevi bir sorunun merkez tarafından muhatap alınan ilk ismi kale dizdarıydı. O sırada Kudüs kale dizdarı Hacı Hasan bu inisiyatifini kullanarak Ahmed'in yerine Habib Çelebi'nin getirilmesini rica etti. Bu ricası değerlendirildikten sonra günlük on beş akçe ulufe ile yeni kethüdâ, görevine başladı (KŞS 182, 62/a1, 10 Zilkade 1092/21 Kasım 1681).

Bu nevi kale görevleri atamalarının bürokratik ağını Habib'in ölümüyle boş kalan kadronun yerine atanacak kişi için yapılan yazışmalardan öğrenmek mümkün görünmektedir:

Dizdar kethüdânın ölümünü veya başka bir nedenle mahlûl kalan vazifeyi merkeze bildirirdi. Bu bildirimini yaparken atanması için yeni birini ismiyle tavsiye ederdi. Bunun en pratik sebebi çalıştığı insanları en iyi kendisinin bilmesiydi. Atama yerli halktan yapılması söz konusu olduğunda da referans olma durumu değişmiyordu. Aday kişinin alacağı görev için *mahal ve müstehak olduğunu i'lâm* eder, yani aday olduğu vazife için divan tezkeresini hak ettiğini bildirirdi. Yazışmalar İstanbul'dan evvel Şam ile yapılır ve buradan alınan tezkereye *ibtidâ tezkeresi* denirdi. Alınan bu belgeyle göreve başlanır ve berat-ı hümâyûn gelene dek, kişinin vazifesini yerine getirmesi istenirdi (KŞS 182, 89/a1, Evâhir-i Safer 1095/Şubat 1684). Görevin kime hangi nedenle verildiği sancak mutasarrıfına, kadıya ve kale dizdarına ayrıca bildirilirdi (KŞS 182, 89/a2, 27 Safer 1095/14 Şubat 1684).

Zaman zaman kale görevlilerinin, asli vazifelerinin tam tersi istikamette davranarak, şehir asayişini bozduğu durumlar gerçekleşiyordu. Cebecibaşı vekili olarak tayin olunan Bekir kethüdâ bunlardan biriydi. Göreve başlar başlamaz kiliselere yönelik zulüm ve tecavüzde bulunduğundan, adamları ile beraber sürgün edilmesi kararlaştırıldı (A. {DVNSMHM.d. 116-999, 29 Receb 1121/4 Ekim 1709).

Bölükbaşı

Kale görevlilerinden bir diğeri kale bölükbaşılığı idi. Bu göreve Kudüs Beyi Kaytas, Yusuf'u tavsiye etmiş ve kabul edilmişti. Gerekçesi Beytüllahim köyünü basan urbanla yapılan muharebede Yusuf'un yararlığının görülmesiydi (A. {DVNSMHM.d. 4-880, 21 Ramazan 967/15 Haziran 1560). Kudüs kalesi bölükbaşılığı yukarıda Kudüs kalesi için yapılan tasvire uygun bir şekilde sadece burç, köprü ve kapılarda hizmet etmiyordu. Tüm şehir kale olarak tanımladığından, muhtelif kamusal mekânlarda vazifelendirilmeleri mümkündü. Örneğin 1586'da merkez tarafından Sahratullah ile Mescid-i Aksa işinde kullanılmak üzere, Şam'a otuz yeniçeri ve üç bölükbaşı ile on beş sipahi tayini emredilmişti. Ancak sonradan bu kadarının fazla olduğu ve on yeniçeri ile bir bölükbaşının kifayet edeceği bildirildi ve bu şekilde bir uygulama istendi (A. {DVNSMHM.d. 61-257, 5 Zilhicce 994/17 Kasım 1586).

Sonuç

Tarihi itibarıyla çok uzun bir ömre sahip Kudüs kalesi birçok devletin yönetimine giren şehrin önemli müesseselerinden biri olmuştur. Osmanlı öncesinde birçok değişim geçiren kalenin mimari yapısı Osmanlı döneminde restore edilmiş ve devletin yönetim anlayışına uygun bir tasarıma kavuşturulmuştur. Söz konusu restorasyonun temel gayesi merkeze uzak olan şehrin en iyi şekilde muhafaza edilebilmesiydi. Bu muhafaza anlayışı sadece dışarıdan

yapılabilecek saldırılara karşı değil, aynı zamanda şehir içerisinde doğabilecek tehlikelere karşı önlemler içermekteydi. Bu nedenle hem merkezi gücü temsil eden yeniçerilerin hem de yerli birliklerin kalede istihdam edildiği görülmektedir. Ancak tüm bu yapılanma gayretlerine rağmen, Kudüs'te meydana gelen isyanlarda şehir kalesi müspet rolünün yanında menfi etkisiyle de dikkat çekmiş ve isyanlarla merkezi yönetimin gündemine gelmiştir.

Şehrin muhafazasını sağlayan kale ve kale görevlilerine odaklanan bu çalışmada, XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla muhtelif arşiv kaynaklarına temas edilerek daha geniş çaplı araştırmalara kapı aralanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Kudüs kalesi hem merkezden gelen kapı kullarının hem de yerel halktan görevlendirilen yerli kulu muvazzaflarından oluşuyordu. Kalede kethüdâ, bölükbaşı, mustahfız ve muhtelif kale neferleri bulunmaktaydı. Tüm askeri neferler Kudüs kale dizdarının komutası altındaydı. Kudüs kalesi zaman zaman meydana gelen isyanlarda isyancıların şehri ele geçirmek adına odağa aldıkları ilk mekân olmuştur. İsyancıların bazısında bizzat kale görevlileri de yer almış ve şehir halkının desteğini alarak Kudüs yönetimini ele geçirmişlerdir. Bu nedenle başta dizdar olmak üzere kale görevlilerinin seçimi büyük önem arz etmiştir. Dizdar şehir muhafazasının yanı sıra, bir vakıf ağı merkezi olan Kudüs'te yüksek gelirli vakıfların hasılat toplamalarını kolaylaştıracak neferleri vakıf mütevellisinin hizmetine vermiştir. Ayrıca asayiş bozan durumlarda şehrin önde gelenleri ve yöneticileriyle işbirliği yaparak bu nevi sorunların çözümü için kendisinden istenileni yerine getirmiştir.

Yazar Katkıları: Metnin tamamı tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

KŞS 81 (81 Numaralı Kudüs Şeriye Sicili, Belge No: 5)

KŞS 182 (182 Numaralı Kudüs Şeriye Sicili)

A. {DVNSMHH.d. 4-880; 22-423; 26-783; 36-380; 61-257; 62-383. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âsâfi Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri Mühimme Defterleri No:4,)

AE.SMST.III- 28-1958; 117-11525; 140-13611; 161-15816; 59-5912. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, III. Mustafa Devri Hatt-ı Hümayunları)

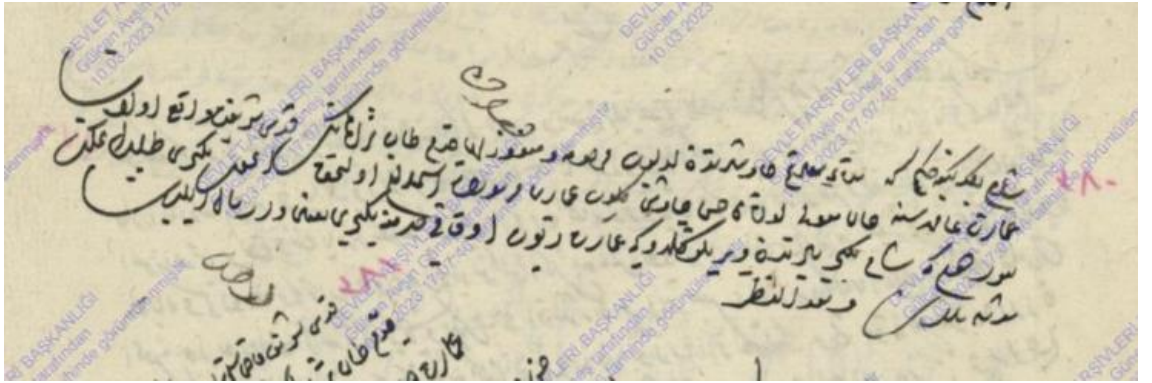
MAD.d. 17205. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defter No: 17205)

- MAD.d. 5557. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defter No: 5557)
- İE.AS. 44-3997. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin Tasnifi Askeriye Kalemi Evrakı No:44-3997)
- KK. d. 4823. (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Tapu Tahrir Defteri No: 4823)
- TT-1015 (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defteri No: 1015)
- TT-289 (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defteri No: 289)
- Tetkik Eserler
- Akdağ, Mustafa (1999). *Türkiye'nin iktisadi ve ictimai tarihi 1243-1453, I*, İstanbul: Barış Kitap Basın Yayıncılık
- el-Aselî, Kamil Cemil (2002). Kudüs/Osmanlılar dönemi ve sonrası, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXVI, s. 334-338.
- Canatar, Mehmet (2022). Kethüdâ, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXV, s. 332-334.
- Çakmak, Abdullah (2020). *XIX. Yüzyılın başlarında Kudüs*, Ankara: İlem Yayınları
- Batmaz, Eftal Şükrü (1996). Osmanlı devletinde kale teşkilatına genel bir bakış, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7, s. 3-9.
- Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Komisyonu (2006). Müstahfız, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXII, s. 109-111.
- Dolu, Alaattin (2020). *Osmanlı Kudüs'ü: kent kimliği nüfuz ve meşruiyet 1703-1789*, İstanbul: Küre Yayınları
- Eyice, Semavi (2001). Kale, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXIV, s. 234-242.
- Faroqhi, Suraiya (2008). *Hacılar ve sultanlar 1517-1638* (2008), Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Gezer, Ömer (2020). *Kale ve nefer, Habsburg serhaddinde Osmanlı askeri gücü (1699-1715)*. İstanbul: Kitapevi Yayınları
- Güler, İbrahim (1993). XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda kale muhafızlığı hakkında bilgiler, Doğumunun 50. Ve Hizmetinin 10. Yılında Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Haz. Mehmet Ali Ünal, Es Ofset: Samsun. S. 389-412.
- Güneş, Hasan Hüseyin (2014). XVI. Asırda Kudüs Meğâribe Mahallesi ve Cemaati (Doktora Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Afyonkarahisar.
- Güneş, Hasan Hüseyin (2017). *Kudüs Meğâribe mahallesi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları
- Harman, Ömer Faruk (2002). Kudüs, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXVI, s. 323-327.
- Hawari, Mahmoud (2010). "The citadel of Jerusalem: A case study in the cultural appropriation of archaeology in Palestine", *Present Past*, 2/1, s. 88-94.

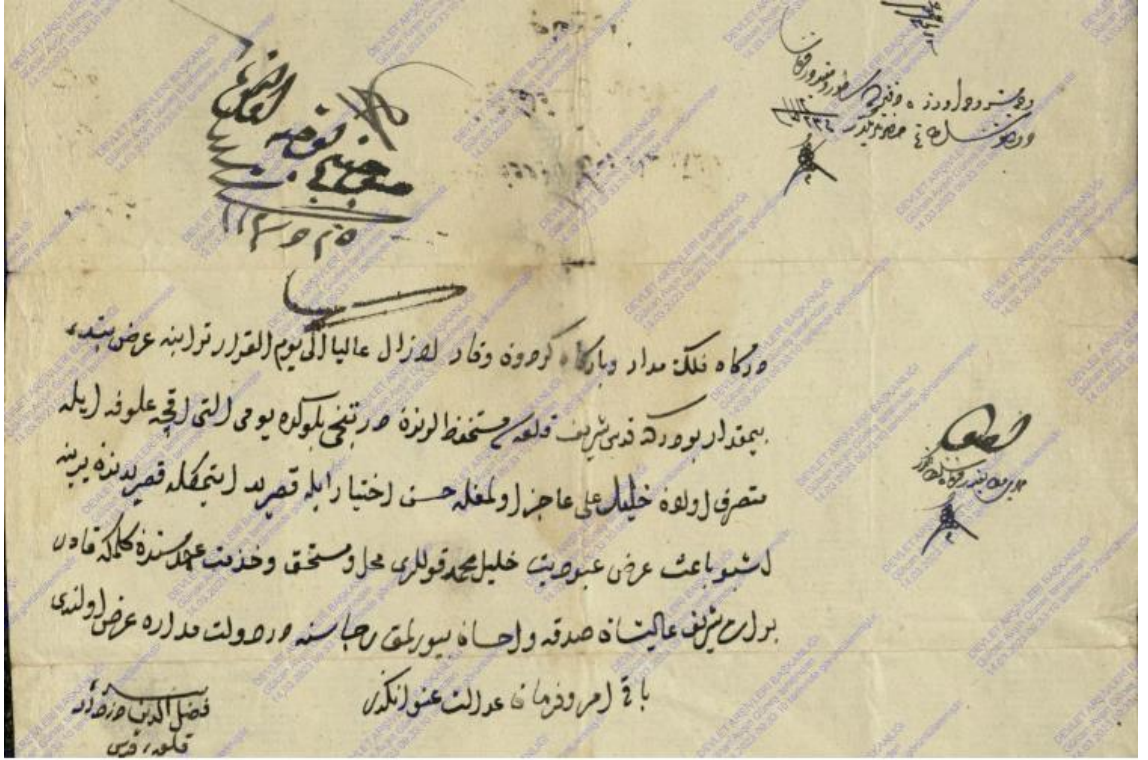
Osmanlı Kudüsü'nde Kale Müessesesi ve Görevlileri

- Hawari, Mahmoud (2000), "The citidel (Qal'a) in the Ottoman period: an overview", Ottoman Jerusalem: the living city 1517-1917, Part I, (ed. Sylvia Auld&Robert Hillenbrand), London: *Altajir World of Islam Trust*, s. 493-518.
- Hawari, Mahmoud (2013). "Capturing the castle: archaeology, architectural history and Political bias at the citadel of Jerusalem", *Jerusalem Quarterly*, 55, s. 46-67.
- Nicolle, David (2019). *Osmanlı kaleleri 1300-1810*, Çev. Kahraman Şakul, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- Oğuzoğlu, Yusuf (1994). Dizdar, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IX, s. 480-481.
- Orhonlu, Cengiz (1990). *Osmanlı imparatorluğu'nda derbend teşkilatı*, İstanbul: Eren Yayınları
- Öksüz, Mustafa (2016). Şam eyaleti'nin güney sancaklarında (Filistin) nüfus XVI. yüzyıl (Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Öztürk, Ali İhsan (2009). *Aydos'tan Sultanbeyliği'ne kent-kale ve fetih*, İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Yayınları
- Kılıç, Orhan (2012). "Teşkilat ve işleyiş bakımından doğu hududundaki Osmanlı kaleleri ve mevâcib defterleri", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, s. 87-127.
- Şimşek, Muttalip (2019). Osmanlı dönemi'nde Kudüs'ün tanınmış ailelerinden Hüseyinler, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, s. 39-75.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988a). *Osmanlı devleti teşkilatına medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988b). *Osmanlı devleti teşkilatından kapıkulu ocakları*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Ze'evi, Dror (2000). *Kudüs 17. Yüzyılda bir Osmanlı sancağında toplum ve ekonomi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

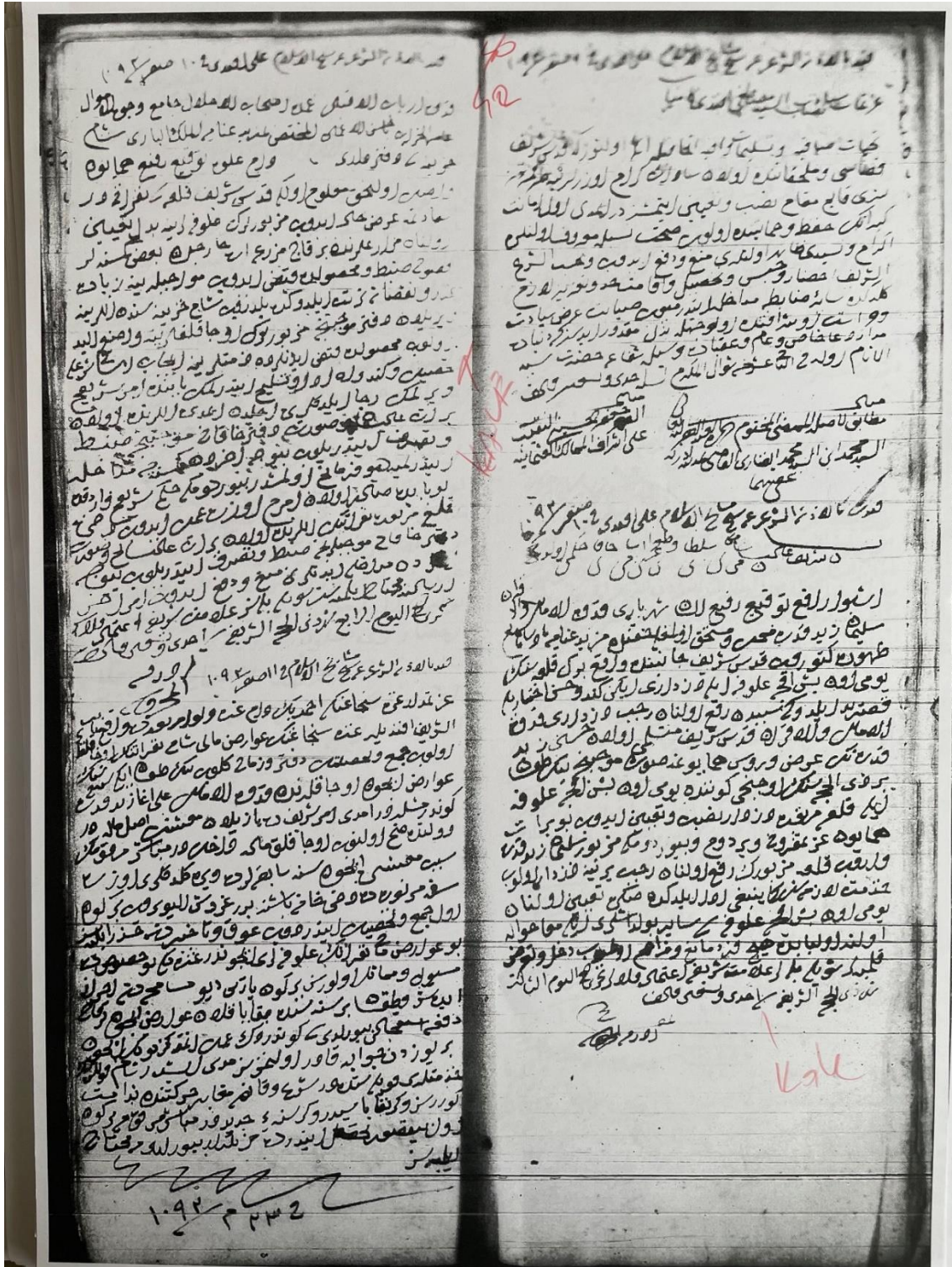
Ekler

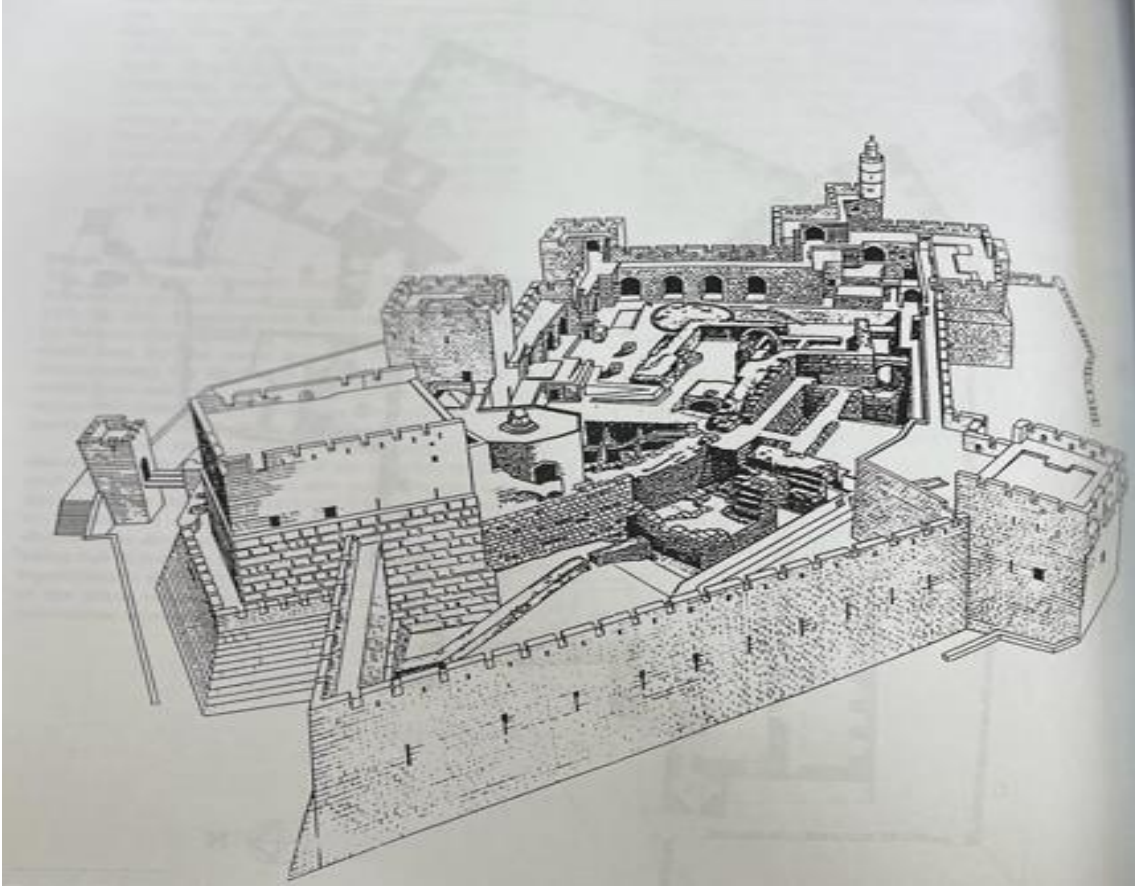
Ek-1: Kudüs'teki imaret mütevellisinin isteği üzerine vakıf işlerinde istihdam edilmek üzere yeniçeri verilmesine dair Şam beylerbeyine gönderilen 23 Muharrem 987/22 Mart 1579 tarihli hüküm (A. {DVNSMHM.d. 36-380).

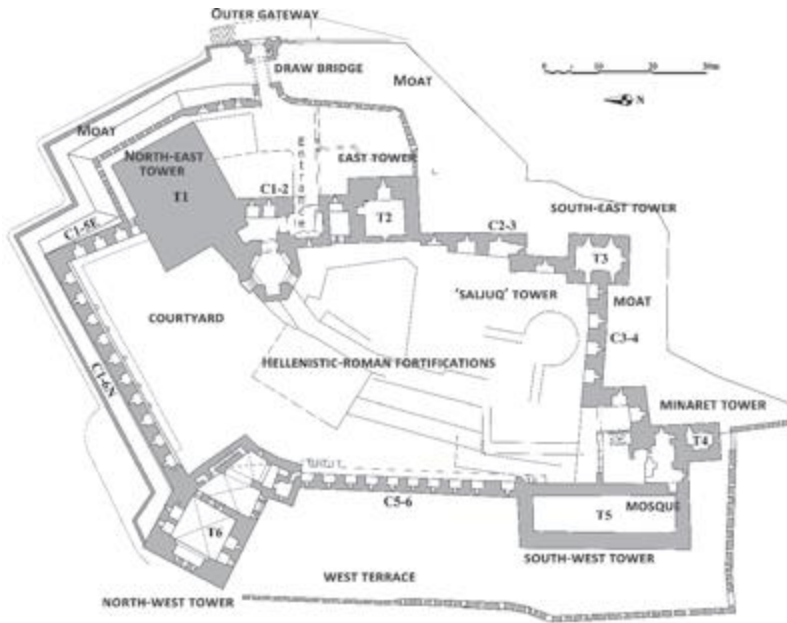
Ek-2: Kudüs Kalesi mustahfızlarından Halil'in kasr-ı yedine mebni inhilal eden ulufe ve vazifesinin Halil Mehmed nam kimseye ihsanı hakkında 25 Zilhicce 1112/2 Haziran 1701 tarihli Dizdar-ı Kale-i Kudüs Fazluddin imzalı arz (İE.AS.44-3997).

Ek-3: Kudüs kalesinin neferlerinin mevâcibleriyle ilgili merkezden gelen 4 Zilhicce 1091/26 Aralık 1680 tarihli fermân-ı hümayûn (KŞS 182/42-a1).

Ek-4: Kudüs kalesinin muhayyel bir çizimi (Hawari, 2000: 508).

Ek-5: Kudüs kalesinin zemin planı (Hawari, 2013: 48).

Ek-6: Kudüs kalesinin güneybatıdan genel görünümü (Hawari, 2013: 49).

Ek-7: Kudüs kalesinin güneybatıya bakan iç avlusu (Hawari, 2013: 49).